

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СВІТОВОГО ТЕРОРИЗМУ З ТЕРОРИЗМОМ,
ЯКИЙ ДІЯВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

**COMPARATIVE ANALYSIS WORLD TERRORISM AND TERRORISM,
ACTING LANDS ON UKRAINIAN RUSSIAN EMPIRE
LATE XIX – EARLY XX CENTURY**

Філонов О.В.,

*професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету*

Розглядаються основні відмінні риси тероризму на українських землях Російської імперії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. і сучасного глобального тероризму.

Ключові слова: екстремізм, тероризм, боротьба, відмінні риси.

Рассматриваются основные отличительные черты терроризма на украинских землях Российской империи конца ХІХ – начала ХХ вв. и современного глобального терроризма.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, борьба, отличительные черты.

The basic distinguishing features of terrorism are examined in Ukrainian lands of the Russian empire at the end of ХІХ – beginning ХХ ages and modern global terrorism.

Key words: extremism, terrorism, struggle, distinguishing features.

Постановка проблеми. Тероризм з давніх часів супроводжує розвиток цивілізації, однак за останні кілька десятиліть у світі кількість злочинів, які підпадають під ознаки тероризму, значною мірою збільшилась. Тероризм – одне з найскладніших і найнебезпечніших деструктивних явищ політичного життя як минулого, так і сьогодення. Нині він набирає надто загрозливого характеру і глобального масштабу. Результатом є масова загибель людей, величезні матеріальні втрати, руйнування духовних цінностей і (те, що на наш погляд, найгірше) створення в суспільстві, державі та на міжнародній арені атмосфери жаху, взаємної недовіри, злоби і ненависті. З 90-х років ХХ ст. основним джерелом загрози міжнародній безпеці в усьому світі був і, безперечно, залишається міжнародний тероризм. Саме це робить актуальною наукову проблему аналізу історичних витоків тероризму та його характерних рис в конкретних умовах розгортання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні окремі питання історії тероризму та правового регулювання і організації протидії тероризму були предметом наукових досліджень В.Ф. Антипенка, О.С. Допілки, В.П. Ємельянова, Ю.А. Іванова, В.В. Крутова, В.А. Ліпкана, С.М. Мохончука, Л.В. Новікової, М.В. Семикіна. Також ці проблеми знайшли відображення у наукових працях вітчизняних науковців П.П. Андрушка, В.О. Глушкова, В.К. Грищука, В.М. Дрьоміна, В.П. Журавльова, Н.А. Зелінської, В.В. Коваленка, О.М. Костенка, С.В. Лазебника, С.Я. Лихова, М.І. Хавронюка, О.Н. Ярмиша, С.С. Яценка та ін.

Проблеми розвитку тероризму та методів боротьби з ним досліджувалися в цілої низці ґрунтовних

праць закордонних науковців О.В. Будницького, З.І. Перегудової, Л.Г. Прайсман, Ф.М. Лур'є, відомої американської дослідниці Г. Гейфман (з 2007 року працює в університеті Бар-Ілан, Ізраїль).

Метою статті є здійснення спроби наукового аналізу головних суттєвих відмінних рис сучасного світового тероризму та тероризму, який діяв на українських землях Російської імперії наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Для вирішення поставленої мети ставляться завдання з'ясувати певні його моделі, характерні для різних країн та історичних епох; дати ретроспективний аналіз національних особливостей і етапів розвитку тероризму в історії Російської імперії та українських землях у її складі; охарактеризувати відмінні риси тероризму в сучасних умовах.

Для досягнення зазначеної мети застосовувалися структурно-функціональний метод, метод дедукції та індукції, особливу увагу було приділено використанню історико-правового метода.

Виклад основного матеріалу. Терористичний рух на українських землях, які входили до складу Російської імперії, мав глибокі історичні корені, проте своєрідним апогеєм терористичної активності на зазначеній території, на наш погляд, був період 1881–1910 років. Саме в цей час були сформовані теоретичні концепції терористичної діяльності, їх основні положення та світогляд лідерів терористів були відбиті в програмних документах практично всіх партій радикальної орієнтації. Треба сказати, що політичні вбивства відбувалися в Європі й раніше, на початку та у середині ХІХ ст., як окремими терористами (К. Занд, Ф. Орсіні та ін.), так і терористичними угрупованнями (наприклад, карбонарії в Італії). Однак

говорити про наявність останніх аспектів можливо лише частково стосовно до останньої третини XIX ст. В цей час терор стає системою дій революційних організацій у декількох країнах, знаходячи своє класичне втілення в боротьбі «Народної волі» (хоча самі народовольці не розглядали свою організацію як винятково або навіть переважно терористичну) [3].

Тероризм в Російській імперії мав певні особливості, які відрізняли його від сучасного світового тероризму. Серед них можна виділити декілька рис.

1) Індивідуальність. На багатьох етапах терористичної діяльності кінця XIX – початку XX ст. в Російській імперії виступи терористичних організацій були спрямовані проти певних державних діячів, насамперед, проти глави держави та членів імператорської сім'ї, високопосадовців Російської імперії, посадових осіб, яких терористи вважали особисто винними у соціальному пригніченні певних верств населення, представників царської адміністрації як на центральному, так і на місцевому рівнях. Організатори терористичних акцій не спрямовували їх проти значної кількості людей.

Зокрема, 5 січня 1910 року таємний циркуляр Департаменту поліції на підставі оперативної інформації попереджав про можливість здійснення терористами низки замахів на представників урядової влади.

Про це свідчать результати вчинених терористичних актів стосовно імператора Російської імперії Олександра II, прем'єр-міністра П.А. Століпіна, петербурзького градоначальника Ф.Ф. Трепова, глави жандармерії Одеси барона Г.Е. Гейкінга, прокурора Києва М.М. Котляревського, київського військового прокурора В.С. Стрельникова, харківського губернатора князя Д.М. Кропоткіна та багатьох інших державних та посадових осіб того часу.

2) Зв'язок російського тероризму з діяльністю політичних партій. В програмних документах партій соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, анархістів тощо припускалась можливість терористичних актів проти державних діячів та високопосадовців.

3) Терористична діяльність була спрямована не на примушення існуючої політичної влади до певних поступок, а на повалення її і повну зміну суспільного та політичного устрою держави. Зокрема, метою терору «Народної волі» була дезорганізація уряду і організація виступів народних мас з метою зміни суспільно-політичного ладу та державного устрою.

Незважаючи на поширену думку державних діячів початку XX ст. про те, що екстремісти втраять будь-який сенс продовжувати антидержавницьку діяльність в результаті установлення конституційного ладу, вчинення терористичних актів не припинилося після опублікування Маніфесту від 17 жовтня 1905 року, який гарантував дотримання основних прав людини для всіх підданих Російської імперії та надавав певні законодавчі повноваження Державній думі.

4) Наявність теоретичного обґрунтування та ідеологічного забезпечення терористичної діяльності. Зазначені положення розроблялись у прокламації «Молода Росія» Петра Заинчевського, «Катехізиси

революціонера» С.М. Нечаєва, журналі «Уперед» П.Л. Лаврова, програмній брошурі «Наші завдання. Основні положення програми союзу соціалістів-революціонерів» закордонної «Спілки російських соціалістів-революціонерів».

Також існувала значна кількість гуртків, які здійснювали пропагандистську роботу серед населення, чисельні підпільні типографії, зайняті видавництвом листівок і прокламацій, які роз'яснювали мету і завдання терористичної діяльності, забезпечували ідеологічне обґрунтування тероризму, намагалися привернути симпатії певної частини суспільства до діяльності радикальних угруповань.

На відміну від зазначених рис тероризму кінця XIX – початку XX ст., терористична діяльність у сучасних умовах характеризується широким розмахом, набуттям транснаціонального характеру, наявністю зв'язку та взаємодією з міжнародними терористичними центрами й організаціями; твердою організаційною структурою, яка складається з керівної та оперативної ланки, підрозділів, які здійснюють розвідувальні та контррозвідувальні заходи, матеріально-технічне забезпечення вчинення терористичних актів; суттєвими ознаками тероризму є ретельна конспірація та здійснення відбору осіб для вчинення злочинів; наявність агентури в державних органах; добре матеріально-технічне оснащення діяльності, пов'язаної з підготовкою до вчинення терористичних актів, яке може конкурувати з технічними засобами підрозділів урядових військ, а в певних випадках – спеціалізованих державних антитерористичних підрозділів; наявність розгалуженої мережі конспіративних укриттів, навчальних баз і полігонів, досвідчених інструкторів тощо.

За даними Держдепартаменту США, у світі щорічно здійснюється від 320 до 620 терористичних актів. Перше місце у рейтингу країн, на території яких за останні десять років від рук терористів загинула найбільша кількість людей, зайняли Сполучені Штати – 3 238 осіб. На другому місці Росія – 2 111 осіб. Третє місце у Індії – 1 928 осіб, переважно за рахунок загиблих на кордоні з Пакистаном межі штатів Джамму і Кашмір [1, с. 37]. Викрадення людей, взяття заручників, випадки викрадення літаків, вибухи бомб на залізницях, у метро та в суспільних місцях, акти насильства в рамках розгортання етноконфесійних конфліктів, прямі погрози вчинення терактів та їх реалізація під час передвиборних кампаній, фізична ліквідація політичних суперників, замаху на представників різних гілок влади тощо вже стали звичним явищем [2, с. 38].

Слід зазначити, що поступово в сучасному світовому тероризмі сформувалася та проявилася ціла низка суттєвих рис та ознак, які не були притаманні тероризмові XIX ст. Насамперед, це поява релігійного тероризму. Якщо терористи на українських землях Російської імперії переважно ставили за мету повалення державного ладу, фізичну ліквідацію голови держави, здійснення докорінних соціальних перетворень за власними уявленнями про справедливість, то з часом терористи стали добива-

тися певних поступок з боку держави на користь їх релігії або культурного укладу в цілому. Яскравим прикладом може бути тероризм мусульманських фундаменталістів та сікхів. Соціальні завдання певною мірою ставлять лише терористичні організації Латинської Америки. Але на нашу думку, соціальна демагогія цієї категорії терористів має на меті справжні цілі лідерів латиноамериканських радикалів – збагачення за рахунок розповсюдження наркотичних засобів.

Крім того, сучасний світовий тероризм має ще одну рису, яка практично не проявлялася в минулому. Це активні спроби маніпулювання великою кількістю людей, навіть певними соціальними верствами або населенням цілої країни. Цим обумовлено прагнення терористів отримати широкий суспільний резонанс від вчинення терористичних актів. Така ситуація обумовлена наявністю для сучасної людини широких можливостей отримання різноманітної інформації з різних джерел [4]. Таким чином, буде занадто обмеженим визначення сучасного тероризму як замаху на життя державного або громадського діяча, насильство або його погрозу, спрямовані на примушенні влади ухвалювати вигідні для терористів або терористичних організацій рішення [5], оскільки форми та методи терористичної діяльності з плином часу істотно змінювалися.

Ще одною суттєвою рисою, на нашу думку, є те, що сучасний світовий тероризм фактично підрозділяється на орієнтований, на глобальний та локальний рівні здійснення. У ХХ ст. складаються політичні рухи, які мають глобальні політичні претензії, активно використовують тактику тероризму. У порядку виникнення це міжнародні комуністичні, фашистські та ісламсько-радикальні рухи. Ці рухи складаються з лідируючих держав-спонсорів та персональних організаторів тероризму, а також з певного кола організовано оформлених терористичних угруповань у різних країнах [6].

Важливою відмінністю сучасного світового тероризму від тероризму кінця ХІХ – початку ХХ ст. ми пропонуємо вважати те, що наприкінці ХІХ ст. тероризм переважно був спрямований насамперед проти глав держав і політичних діячів певних країн. З часом він суттєво змінювався як за формами та цілями, так і організаційно. Отже, у середині ХХ ст. на зміну організаціям анархістів і соціалістів-революціонерів прийшли різноманітні радикальні угруповання, які мали широкий спектр політичних переважень, їх діяльність розгорталася у багатьох країнах світу.

Помітною тенденцією розвитку сучасного світового тероризму є прагнення оволодіти найбільш досконалими технічними засобами, насамперед, зброєю та обладнанням зв'язку. Терористи можуть використати останні досягнення військової науки і техніки: реактивну авіацію, супутниковий зв'язок, ракети з тепловою головкою наведення [7].

Висновки. Тероризм – явище динамічне та багатопланове. З огляду на все сказане вище він має багато складових як соціальне явище. Окремі прояви тероризму можливо спостерігати у подіях далекого минулого, але його остаточне формування пов'язано з можливістю формування різноманітних соціальних контактів та обміну інформацією в умовах індустріального та постіндустріального суспільства. Загострення соціальних проблем призвело до появи спроб вирішити їх у радикальний спосіб, а також до появи ідейного підґрунтя таких спроб. Аналіз літератури свідчить про можливість виникнення нових, але достатньо швидко прогресуючих і небезпечних форм тероризму. Отже, як будь-яке соціальне явище, антидержавний тероризм розвивається відповідно до певних історичних закономірностей, знання яких дозволяє не лише краще зрозуміти суть тероризму, але й своєчасно вжити державні заходи профілактики терористичної діяльності. Таким чином, об'єктом подальших розвідок може бути створення теоретичних концепцій прогнозування появи нових форм та різновидів тероризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лазарев Н.Я. Терроризм как социально-политическое явление: истоки, формы и динамика развития в современных условиях : дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.01 «Теория и философия политики, история и методология политической науки» / Н.Я. Лазарев ; Гос. ун-т упр. – М., 2012. – 172 с.
2. Уралов А.И. Начало века под знаком террора? / А.И. Уралов // Природа и человек. XXI век. – 2011. – № 2. – С. 38–39.
3. Нейштадт И.В. Терроризм, как явление, и борьба с ним. / И.В. Нейштадт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.neystadt.org/ilya/terrorism.htm>.
4. Даазе К. Тероризм – поняття та теорії / К. Даазе // Поступ. – 2003. – № 10. – С. 32–40.
5. Телешун С.О. Окремі аспекти політичної характеристики сучасного тероризму / С.О. Телешун // Спецслужбы и мир. – 2009. – № 3. – С. 21–34.
6. Яковенко И.Г. Терроризм / И.Г. Яковенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/TERRORIZM.html>.
7. Романюк В.О. Проблема тероризму в сучасному політичному процесі / В.О. Романюк, І.Б. Березовський [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://mndc.naiu.kiev.ua / Gurnal / 8text / g8_05.htm.